

A TANÍTÓ SZEREPE

1. Bevezetés

A tanító tevékenységének jelentősége erősen megnövekedett azóta, hogy az iskola közintézménnyé vált. Annak érdekében, hogy a tanítók megfelelhessenek azoknak a sokrétű feladatoknak, melyek elé a mai heterogén iskola állítja őket, kísérletet kell tenni arra, hogy hozzáigazítsuk a tanítóképzést azoknak a vizsgálatoknak az eredményeihez, melyeket a tanulási folyamat és a metodika, a felnövekvő gyermekek szellemi és testi fejlődése terén végeznek.

A tanító tevékenységének társadalmi oldala működésének második igazi alapja. Nyilvánvalónak kellene lennie ugyanis, hogy a tanító mint a tudás terjesztője és mint tekintély nem érhet el eredményt az iskola összetevékenységével, továbbá az iskola környezetével való elégséges kapcsolat nélkül. Számos vizsgálat bizonyította be, hogy a tanítóknak még arról sincs pontos tájékozottságuk, milyen fogalmat alkot magában a többi polgár az iskoláról és a tanító tevékenységéről. Ennek a vizsgálatnak további célja az is, hogy kipuhatolja, milyen képzetek — elgondolások — élnek a finnekben a tanítóról általában: akár mint hivatása képviselőjéről, akár az iskolán kívüli népelességgel kialakított viszonyok oldaláról nézve. Az így feltárt eredményeket a továbbiakban egyes összehasonlító csoportok megvilágításában is felül kívánjuk vizsgálni.

2. A vizsgálat problémája és hipotézisek

A vizsgálat problémáját egyelőre a következő kérdés alakjában fogalmaztuk meg: „Mit várnak el ma a tanítótól mint embertől és mint hivatása teljesítőjétől?” Mind a tanító tulajdonképpen tanítási tevékenységét és társadalmi kapcsolatait, mind magánéletét az ebbe az elvárási körbe tartozó tényeknek tekintettük. Korábbi vizsgálatok alapján abból lehetett kiindulni, hogy az embereknek egyféle elgondolásuk van arról, amit a tanítók működési helyük környezetében tehetnek vagy nem tehetnek akár magánügyeikben, akár a hivatásuk körébe tartozó ügyekben. Azok közül a vizsgálatok közül, melyek hasznos ösztönzéseket adtak, az amerikai MANWILLER, BROOKOVER, GETZELS és GUBA, továbbá JENKINS és LIPPIT vizsgálatait említjük. Különböző olyan útbaigazításokat kaptunk tőlük, melyek egyrészt a vizsgálati módszerek megválasztása szempontjából voltak hasznosak, másrészt — különösen — a tanító szerepének fogalmára vonatkoztak.

A „tanító szerepe” fogalmával ebben a vizsgálatban a képzeteknek azt a rendszerét fogjuk egybe és jelöljük, melyhez a tanító mint második rész tartozik. Az elvárás szót itt elsősorban nagyjában ugyanolyan jelentéssel értelmezzük, mint a beállítottság, magatartás, állásfoglalás, vélemény vagy felfogás kifejezéseket, és ezek között sem teszünk nagy különbséget. A környezet befolyásának

egy következményét fejezik ki, keletkezésüket és megváltozásukat a tanuláselmélet megvilágításában kell magyarázni. Belső tényezők és egy hosszú időn át tartó külső befolyás mellett pillanatnyi tényezőknek is részük van a magatartás kifejezésében (l. például CATTEL, GUILFORD és EYSENCK megállapításait).

A vizsgálaton belül érvényesültek leíró tendenciák is (például az egyes beállítottságok erősségének vizsgálata a különböző csoportokban háttérben érvényesülő változók megvilágításában), de a fő tárgyak a következő objektív célok voltak:

1. a magatartáskutatás egy módszeres kísérlete,
2. a képzetkör feltárása a faktoranalízis eszközeivel,
3. a kapott tényezők összekapcsolása a megállapított háttérben ható változókkal.

A vizsgálatban a következő átfogó feltételezések voltak az irányító hipotézisek:

- a) Létezik az, amit a tanító szerepének nevezünk.
- b) Ezt a szereprendszert mérni lehet a magatartáskutatásban alkalmazott eszközök segítségével.
- c) A szereprendszer kialakulását sokféle tényező befolyásolja.
- d) A szereprendszerben dimenziókat kell megkülönböztetni, ezeknek száma elhatárolható.
- e) A különböző csoportok szerep-elvárásai eltérnek egymástól.
- f) Bár a szereprendszer dinamikus jelenség, mégis időbeli állandóság állapítható meg benne.

Olyan kimerítő hipotéziseket, melyek a felhasznált anyaghoz tartoznak, előzetesen nem fogalmaztunk meg, bár ezek a vizsgálat folyamán az említett messze szétágazó problémák magyarázatánál is tisztán megjelentek.

3. Az elővizsgálatok

A tervezett fő vizsgálat előtt még néhány elővizsgálatot végeztünk. Ezek segítségével egyrészt leíró jellegű ismereteket akartunk nyerni az anyagból az alkalmazandó kutatási technika tisztázásához, másrészt a felhasználandó kérdőívet kívántuk kifejleszteni.

A kérdőívek összeállításánál szabad esszékből indultunk ki, ezekben az iskolai eljárások körülbelül 50 tagja írta le szabadon felfogását a tanító feladatairól. Az elemzés elvégzése folyamán ezekből a tanító 259 hivatási, 80 társadalmi és 33 személyi kötelességét kaptuk meg. A szerző az értékelt esszéek számát olyan kicsinek tartotta, hogy kizárólag ezek alapján a kérdőív tartalmát nem lehetett eldönteni. A terület más vizsgálataiból kiegészítőleg tehát új témákat is hozzávettünk. Az előzetes kérdőívben összesen 85 teszt-egység szerepelt, és kiegészítőleg még bizonyos számú olyan változó, melyek a háttérben érvényesülnek. A tesztegységeket a következő tételszerű formában adtuk meg (példák):

A tanító egyéni kezdeményezés alapján meglátogatja a gyermekek otthonát.	1.	fölötte kívánatos
	2.	kívánatos
	3.	mindegy
	4.	nem kívánatos
	5.	különlegesen nem kívánatos

Az ügyesség a tanításban
mindenekelőtt a tanító
természetes tehetségétől
függ.

1. teljesen azonos a véleménye
2. nagyjából egyező a véleménye
3. mindegy
4. némileg eltérő a véleménye
5. teljesen eltérő a véleménye

Az elővizsgálatok anyagának kidolgozásába az iskolai előjáróságok 200 tagja kapcsolódott be városi és vidéki közületekből. Minden egységénél statisztikai vizsgálatot végeztünk az eltolódás, a társadalmi típus befolyása és a korreláció feltárására. Az előzetes vizsgálatok alapján 42 egységet vettünk fel a végleges kérdőívbe. Ezek megválasztásánál a három előbb említett kritérium alapján jártunk el. Közben már előzetes válaszokat kaptunk egyes felállított hipotézisekre, ezeknek megbízható igazolása azonban még reprezentatívabb próbát és alaposabban elvégzett statisztikai elemzést kívánt meg.

Az elővizsgálat alapján aztán nagyszámú kisebb részvizsgálatot végeztünk még, ezeknek fő célja a fő vizsgálatban megkívánt anyag gyűjtése volt. Ezek között volt három átfogóbb tanulmány is, melyekben a tanulók és tanulmányokat folytatók beállítottságát tanítójukhoz egybevetettük az iskolai előjáróságok tagjainak a tanítóról alkotott fogalmaival. Mindezek azonban természetük szerint első sorban leíró jellegűek voltak, a meglehetősen aprólékos statisztikai eljárás ellenére is.

4. A fő vizsgálat lefolytatása

A fő vizsgálat anyaga a tanulmányban résztvevők által gyűjtött szűrőpróbákból jött össze. 1961-ben volt együtt. Az anyag három fő csoportra oszlott: az iskolai előjáróságok tagjai, a tanítók és a tanítójelöltek anyagára. Alcsoportot alkottak egyrészt a pedagógusképzésre éppen felvettek, másrészt azok, akik közvetlenül tanulmányaik befejezése előtt álltak. Kiegészítőleg még egyes beállítottságokat vizsgáltunk meg a tanulók között. A vizsgált népesség számszerű megoszlása a következő volt:

az iskolai előjáróságok tagjai	300+300
tanítók	300
tanítójelöltek főiskolán	200+200
szeminaristák	200+200
továbbképző iskolások	600

A szűrőpróbák kiterjedtek az egész országra, egészen reprezentatívak azonban mégsem voltak. Több volt a visszaküldött úrlap, mint ahogy az előbb említettük, így ezek között még lehetett szűrőpróbaszerűen selejtezni. A kapott válaszok százalékos aránya kb. 70 volt az iskolai előjáróságoknál. A próbából eltávolított és a hozzávett állásfoglalásokat egybevetettük egymással, és jelentékeny különbséget a kérdőívben végleg megmaradt egységek közül csak négy-nél állapítottunk meg. Az iskolai előjáróságok tagjainak egy részével második tesztvizsgálatot is tartottunk. Az eredmény 0,45 és 0,77 között elhelyezkedő koefficienseket adott.

A kapott anyagot számítógéppel (Elliot 803-as modell) értékeltettük ki. Egyes leíró vonásokat a csoportok középértékei közti különbségek útján a χ^2 technikával és korreláció-számításokkal tisztáztunk. Az objektív célok megállapításánál a főtengelem módszernek megfelelő faktorelemzést és az eltérő transzformáció kiszámítását alkalmaztuk. Az elején 10 tényezőt vettünk, de az értelmezés nehézsége miatt a végső összehasonlításnál 6 tényezővel értük be. A faktormátrixok rotációját kezdetben grafikusán (ortogónálisan) végeztük, később a varimax- vagy analitikus koszinusz rendszer ill. módszer alkalmazásával.

5. Az eredmények

A vizsgálat egyik fő célja a tanító szerepét elemző kérdőív kialakítása volt. Egy ilyen szerep létezéséről más vizsgálatokból szereztünk előzetes értesülést. Olyan kérdőív azonban, amelyet felhasználhattunk volna, nem létezett, emiatt elővizsgálatokat kellett végezni, és az ezek alapján nyert vázat ki kellett fejleszteni. Így végül eljutottunk egy 28 egységet magában foglaló kérdőívhez, melyet eredményesen lehetett hozzáigazítani minden alaptípushoz. Így meg lehetett állapítani, hogy a vizsgálat 1. számú objektív célját elértük, bár a kérdőív még nem felel meg a skálabeosztás követelményeinek.

A kérdőív kialakításával összefüggésben elvégzett faktorelemzések világosságot teremtettek a 2. sz. cél, az elvárás dimenziók tisztázása terén is. Számos vizsgálat után végül eljutottunk egy hat tényezőt magában foglaló rotációhoz, melyben rendszerint öt tisztán értelmezhető dimenzió jelent meg, míg egy tényező a szórás eredménye. A kapott dimenziók a következők:

- I. egy etikai magatartási tényező (konzervativizmus—liberalizmus)
- II. egy társadalmi érintkezési (kontaktus-) tényező
- III. egy olyan tényező, mely a tanító működésének hatáskörét korlátozza (tekintélyi felfogás — demokratikus érzület)
- IV. az enyhesség (elnézés) és a szigorúság egy tényezője
- V. (egy külső magatartási tényező)
- VI. egy társadalmi közreműködési tényező

Táblázatban mutattuk ki az egyes tényezőkhöz tartozó változókat, továbbá azokat a koeficienseket, melyeket analitikus koszinusz rotációjuknál nyertünk. Kiválasztási határnak a 30 számnak megfelelő koeficienset vettük. Az alapvető változók koeficienseit aláhúztuk. A táblázatból kiderült, hogy a rotáció eredményei egyes tényezőknél (I. és IV.) az összes csoportnál nagymértékben megegyeznek. Egyes tényezőknél (II. és IV.) egy csoport eltérő. A III. tényezőnél a rotáció nem mutatja világosan a dimenziókat tanítóknál és tanulmányokat folytatóknál. A tényezők kölcsönös kapcsolatai minden anyagnál viszonylag jelentéktelenek (a legmagasabb korrelációk a 0,40-es nagyságrendnek felelnek meg), ha a koszinusz rotációt az ilyen összefüggéseket kimutató eredményeknél óvatosan is kell kezelni.

A tényezőknek különböző rotációk alapján végzett összehasonlítása mindig intuitív. A tényezők csoportok közti egyezéséről tisztább képet alkothatunk magunknak a transzformáció-elemzés útján. Geometriailag kifejezve az anyag faktordiagramját úgy vesszük át egy másik anyag faktorterébe, hogy az ellentétesen rotálódnak tesztpontjai egymáshoz lehetőleg közel kerüljenek. Eredményképpen összehasonlító mátrixot nyerünk, melyből például kiderül a tanítók

rotációban szereplő tényezőinek megerősödése az iskolai előjáróságok tagjai azonos tényezőiben.

Finnországban három eltérő módszert fejlesztettek ki (egy naiv, egy relativisztikus és egy szimmetrikus módszert) a művelet végrehajtására, és ezeket a vizsgálatban alkalmaztuk. A transzformáció-elemzés alapján a következő zárókövetkeztetéseket vontuk le:

a) A különböző anyagok rotációjában felszínre hozott tényezők a transzformációban különösen az iskolai előjáróságok tagjai és a tanítók között egyeztek meg egymással erősen kölcsönösen. A naiv és a szimmetrikus módszer alátámasztotta egymást.

b) A tényezők szórását és átalakulását ennek ellenére általánosan meg lehetett állapítani. Ennek egyik oka bizonyosan a rotáció által kifejezett különbség.

c) A transzformáció-mátrixoktól közvetített korreláció a tényezők között fő pontjaiban megegyezett a tényezők előbb vázolt értelmezésével.

d) Az eltérő transzformálás másfelől azt bizonyította, hogy az eltérések legalább részben a csoportok különbözőségéből erednek.

e) A megállapított különbség az iskolai előjáróságok tagjai és a tanítók között a legkisebb. A többi csoport között több eltérés volt a kérdőív egységeinek pszichológiai értelmezése tekintetében.

f) A felhasznált kérdőívekben különösen az I. tényező változói voltak egyértelműek az összes csoport számára. Ezzel szemben a III. és IV. tényező egységeire adott feleleteknél a csoporton belüli magatartást lehetett úgy befolyásolni, hogy némileg eltérő alapokból induljanak ki.

g) A tényezők között összefüggés áll fenn, ez a két csoportonként vizsgált, de az egész anyagból megalkotott tényezők közti korrelációkban egyaránt meg nyilvánul.

A vizsgálat harmadik célja a kapott tényezők értelmezése a figyelembe vett háttérben érvényesülő változók segítségével, tehát annak a megvizsgálása, honnan ered igazában a tényezők terén megállapítható variancia. Itt úgy jártunk el, hogy azokat a válaszokat, melyeket az egyes tényezőkhöz tartozó változókra adtak, egy erősségi skála pontjaiként összeadtuk (egy lehetséges reciprocitás tekintetbevételével). Az összegből vettük aztán a középértékeket és a szórást. A kérdőív egységeiben (kérdéseiben) szereplő tényezőre való helyezés a faktorelemzés (grafikus rotáció) által nyert előzetes dimenzionálás alapján történt. Ezért volt meg az elemzésben mind a hat tényező és 35 változó. A háttérben érvényesülő változók-ból is kikerestük a középértékeket és a szórást. Az állásfoglalásokból tényező-szerűen kapott pontértékek és a háttérben érvényesülő változók értékének felhasználásával kiderítettük a köztük fennálló kapcsolatot az iskolai előjáróságok-tól kapott anyaggal végzett korrelációs számítás útján. Ezzel faktorelemzést végeztünk a főtengety-módszer szerint és egy rotációt a varimax-számítás szerint. A többi anyagnál beértük a tényező-pontok és középértékeik eltérései jelentékeny-ségének kiszámításával. Az eredmények a tényezők magyarázatánál a következő irányba mutatnak:

I. tényező (és V. tényező): Az összes csoport vizsgálatánál úgy tűnik, hogy életkor és társadalmi osztály a magatartást általánosan befolyásoló tényezők; olyan módon, hogy növekedő életkorral, illetőleg társadalmi emelkedés esetében az etikai követelmények is magasabbakká válnak. Az igen magas társadalmi helyzet azonban rendszerint nem olyan szigorú a követelményeiben, mint a közép-en elhelyezkedő osztályok. A jellegzetes különbség az iskolai előjáróságok tag-

jai és a tanítók között az, hogy az iskolalátogatás tartama az utóbbiak beállítottságát érthetővé teszi, de nem magyarázza meg az előbbieket beállítottságát. A tanulmányokat folytatók közül az asszonyok igényesebbek követelményeikben.

II. tényező: Az életkor a háttérben ható változók közül az egyetlen, mely általánosan látszik magyarázni a beállítottságot a szociabilitás (társas hajlandóság) terén. Az idősebbek a kapcsolatok (kontaktusok) fontosságát hangsúlyozzák. A többi értelmező csoportonként eltér egymástól.

III. tényező: Egyetlen háttérben ható változó befolyása sem érvényesül minden csoportban. Alapos ok van arra, hogy az értelmezésnél ennek a dimenzióknak kétoldalúságát figyelembe vegyük (vö. a transzformáció eredményével). A kérdőívben egyrészt az iskola belső életére vonatkozó kérdések vannak, másrészt olyan változók, melyek az iskolának a külvilággal való kapcsolataira vonatkoznak. A következetes törekvés a szabadságra — az iskola minden funkcióját tekintetbe véve — nem feltétlenül előnyös. A túlzásba vitt individualizmus ugyanis alig jellemezheti a demokráciát. Az iskolalátogatás tartama világosan megmagyarázza ezt a dimenziót az iskolai előjáróságok tagjainál és a tanítóknál.

IV. tényező: Az iskolai hatóságok anyagával végzett faktorelemzés nem hozott felszínre magyarázó tényezőket. A tényezőpontok számos csoportban nem egyező tendenciát fejeznek ki, így azoknak általános befolyást lehet tulajdonítani. A megállapítást az asszonyok enyhességéről (elnézőbb beállítottságáról) a férfiakkal való összehasonlításban — amiről itt főleg szó van — más vizsgálatok (ADORNO, EYSENCK) alátámasztják.

VI. tényező: Az életkor az összes csoportnál érvényesülő értelmezési tényező, míg az idősebbek az intézményekben való közreműködést hangsúlyozzák. Az ennek a tényezőnek a körébe tartozó egyházi vonatkozású kérdőív-egységeknél a nők magasabb igény szintet képviselnek. Az értelmezési tényezők számos csoportban részben azonosak az I. és II. tényezőknél ismertettekkel.

6. Befejező értékelés

Az eddig ismertett eredmények értékelésénél tekintetbe kell venni, hogy azok csak megközelítőek, és csak olyan csoportokra alkalmazhatók, melyek összetételük szerint a vizsgálatban szereplő csoportokhoz hasonlóak. A mintavételt ugyanis nem lehet teljesen reprezentatívnak minősíteni az egyes fő csoportok esetében. Kívánatos lett volna az iskolai előjáróságok tagjain kívül összehasonlító csoportként az átlagpolgárokat is képviselő csoportot szerepeltetni. Szükséges lett volna továbbá, hogy a továbbképzős iskolás tanulók mellett szüleik beállítottságát is megvizsgáljuk. A tanulmányokat folytatóknál pedig egy hosszmeteszlet jobban megvilágította volna a kiképzés befolyását, mint egy keresztmeteszlet.

Ami a kérdőívet illeti, annak megalkotásához összetettebb előkészítő munkálatok lettek volna kívánatosak, melyeknek el kellett volna hogy vezessenek a faktor- és transzformációelemzéshez. Azt is meg lehet állapítani, hogy csak az ebben a vizsgálatban kialakított kérdőív segítségével nyílik később lehetőség tisztább eredmények elérésére. A kérdőívben különböző további kiigazításokat kell még végezni, melyek a transzformáció-elemzés folyamán tűntek ki. Most már szóba jöhet kifejlesztése a skálabeosztás irányába a feltárt dimenziók alapján.

A vizsgálatban felszínre került tényezők nem hibamentesek. Ezeket a hibákat a felhasznált kérdőív ismeretében előre lehetett látni. Tetrakorikus korre-

láció-együtthetők alkalmazása részben hatást gyakorolt a dologra. Ezeknek a tetrakorikus korreláció-együtthetőknek az alapján az egész faktorelemzés is bizonytalan. Minthogy a felhasznált kérdőív kifogásokat válthat ki, a feltárt dimenziókat csak előzetes válaszoknak kell tekinteni a tanító szerepének meghatározásánál. Ebben a kérdésben feltétlenül további vizsgálatokra van szükség. Minthogy azonban a szerep még időben változó jelenség is, a gyakorlat oldaláról az ilyen vizsgálatok időről időre való megisméltése hasznos.

A felhasználhatóság oldaláról nézve pontosabb vizsgálatok a beállítottságok varianciája miatt is elengedhetetlenek. A háttérben ható változók elemzése útján szerzett ismeretek ugyanis meglehetősen szórványosak maradtak. Ezekre a felismerésekre fényt deríthetnének talán a kifejezeten az ellenkező peremeken elhelyezkedő csoportokban végzett vizsgálatok. Ilyen csoportok például az erősen eltérő életkorokhoz tartozók, a politikailag aktívak és passzívok, a városiak és vidékiek, az akadémiai műveltségűek és a csak elemi iskolát végzettek, a hívők és a nem hívők stb. csoportjai. Az ebbe a vizsgálatba bevont alcsoportok sok esetben túl kicsik voltak ahhoz, hogy világosan kifejezzenek különbségeket. Az ilyen elemzések különösen a tanítóképző intézetekben tanuló hallgatóknak nyújthatnának hasznos leíró ismereteket. Ezenfelül nagyon szükséges lenne még egyes olyan háttérben ható változók kiemelése is, melyek a személyiség vonásait megvilágítanák. Az anyag gyűjtésénél ennek is megvannak a nehézségei. Ilyenek ismertetett vizsgálatunk folyamán nem kerültek felszínre.

Mindent egybevetve azt lehet mondani, hogy a vizsgálat elvezetett egyes módszeres útbaigazításokhoz és előzetes felismerésekhez a tanító szerepére vonatkozóan a finn társadalomban az iskolai elöljáróságok tagjainak, a tanítóknak, a főiskolai hallgatóknak és a tanulóknak az oldaláról nézve. Elővigyázatosan alkalmazva hasznos lehet ebben a körben végzendő további kutatásoknál, és segítséget jelenthet tanítóknak és tanítójelölteknek a környezetük feltételeihez való célszerű igazodásban.

Ford. Kiss Árpád

Kyöstiö, O. K. (Oulu, Finland)

THE ROLE OF THE TEACHER

This is the text of a lecture, held by the author a university professor in Finland — on the occasion of his visit in Hungary in December 1966. It discusses some results and the method of an investigation the aim of which was to establish what to be expected of the teacher's role.

Кьёстиё О. К. (Оулу, Финляндия)

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ

Текст доклада финского профессора, гостившего в Венгрии в декабре 1966 года. Он знакомит с методом и с некоторыми результатами исследования, целью которого являлось установление суждений о роли педагога.